

Molnár Szabolcs

Magyar irodalom románul (1830-1970) A fordításirodalom bibliográfiáinak felettébb hasznos voltáról

A századvégi irodalmak egészséges erjedésében az egymás büncinek és erényeinek indulatoktól, szenvedélyektől mentes feltárása, a másik szellemi életére való odafigyelés és annak megannyi adata a kapcsolattartás tépett szárait segíti összekötözni.

Napjainkban, amikor a gátlástalan uszítás hangja olyannyira felerősödött, s a kultúránk iránti érdeklődés annyira megcsappant, hogy az utóbbi két évben például egyetlen román anyanyelvű hallgató sem jelentkezett a Bukaresti Tudományegyetem hungarológia szakjára, méginkább szükségessé vált az elfogult szélsőséges sugallatok, s az abból fakadó félelmek ellensúlyozására a művelődési, irodalmi kapcsolatok egymást építő hatalmas munkáját felmutatni. Ezért is adjuk előszeretettel diákjaink kezébe a bibliográfiákat, hogy mind a magyar, mind a nagyobb évfolyamokon tanuló román hallgatóinkat alázatos szorgalomra serkentsük, hogy nyomon követhessék a két irodalom kölcsönös kitárulkozását és befogadókésztségét. Az a diák, aki ennek a kutatómunkának az izgalmát megérzi, és a tájékozódás sikerét megéli, annak a szakválasztás-motivációja is megizmosodik. Erre pedig nagy szükség van a lemorzsolódás elkerülése végett is, amikor a tanulás motivációja törékeny, nem eléggé áll ellen az uszító, gyűlöletet keltő behatásoknak. Az interferenciák történeti mélységének felmutatása, például *Balassi Bálint* román ihletésű verse, *Heltai Gáspár* bibliafordításának szásvárosi román változata, a magyar *Nemzeti dal* és a román himnusz közelsége, *Móricz: Barbárok* és *Sadoveanu: A balta* című novellájának rokonsága, a Bartók által fordított román kolinda nagy szállóigévé vált „csak tiszta forrásból” sora – mind a kapcsolatok kutatása iránti érdeklődést erősítik; és csökkentik, tompítják a mesterségesen felpörgetett ellenérzéseket.

A román-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok megbízható és tárgyyszerű kutatásának legfontosabb munkacszközei *Domokos Sámuel A román irodalom magyar bibliográfiája 1966-78-ban* megjelent két kötete és a magyar irodalom román recepciójának tükré: *Réthy Andor, Váczy Leona és Köllő (Engel) Károly* közel húsz ezer adatot tartalmazó bibliográfiája, amelynek címét előadásom címéül választottam. tiszteletadásul e csodálatos szorgalmú kutatóknak, akik 1983-ban közzétett kötetükkel égető tudományos szükségletet elégítettek ki.

A sokéves munka eredményeként megszülető szakbibliográfiákra támaszkodva biztonságosan felmérhető a kapcsolattörténeti párhuzam, s a két irodalom összehasonlító vizsgálata is elvégezhető. E bibliográfiák adataiból kiindulva elemezni lehet azt a képet, amelyet a különböző korszakokban a magyar irodalom alakított ki a románokról és a román irodalomról, és éppúgy tanulmányozható a magyar irodalom és a magyarsággép a román irodalomban.

Az egymás megismeréséből következő tolerancia történelmi szükség-szerűségét rég felismerte mind a magyar, mind a román szellemi elit. *Az ember tragédiájának* fordítását közlő *Octavian Goga* a *Lucafar* (8. sz. 15) című irodalmi lapban 1903-ban felrótta, hogy *Petőfi* versei nem ismertek a románság körében, a magyarok tájékozatlanok a román irodalomban, s az egymás nem ismerése a két szomszéd nép kárára van. *Ady Endre* pedig a feszült politikai légkör ellenére 1914-ben a *Nyugatban* (650. l.) közölt *Román-magyar béke* című cikkében szorgalmazta egymás irodalmi értékeinek felkarolását.

A román irodalom elfogult nemzeti szempontokon felülemelkedni tudó képviselői – éppen e szakbibliográfiák tanúsága szerint – igyekeztek megismerni a magyar kultúra cróvonalait, és a magyar írókkal való együttműködés kiépítésén munkálkodtak. A *Familia* folyóirat például irodalmi kapcsolatok ápolását célzó körkérdést tesz fel 1935-ben a román és magyar íróknak. *Domokos Sámuel* a *Bibliográfia* bevezetőjében idézi többek között *Sadoveanu* válaszát: „Különös örömmel értesültem a román-magyar testvériségi mozgalmunkról. Hiszem, hogy csakis a szeretet és a barátság lehet a népek jövőjének hitvallása és kalauza; a román és magyar nép kulturális együttműködése a leghatásosabb eszközzé válhat a politikai ellenségeskedés hátrányainak kiküszöbölésében.” *Illyés Gyula* pedig így nyilatkozott: „A pillanatnyi érdekek által vezetett politika mindig ellentétet támaszt a népek között: az örök irodalom hivatása viszont az, hogy egy magasabb eszmevilág, az emberiség ereje által hidat verjen a pillanatnyi ellentétek közé.”

Sajnos a „pillanatnyi ellentétek” hosszantartó feszültségek okozói, melyeknek levezetése, csillapítása az irodalom feladata is, főképpen olyankor, amikor a nemzetek természetes közeledését kultúrán kívüli, sőt kulturálatlan crök nehezítik.

A Réthy Andor – Váczy Leona: *Magyar irodalom románul 1830-1970 c.* kötetéhez írt bevezető tanulmányában *Köllő Károly* a kölcsönös megbecsülés előmozdítása érdekében kiemelt művelődési találkozási pontokból félvezéredes szellemi egymásra hatás képét rajzolta meg. Az egyének, csoportok, intézmények által kezdeményezett, a sorsközösség gondolatának felismeréséből adódó közeledési kísérletek *Kemény G. Gábor*, *Köllő Károly*, *Dávid Gyula*, *Beke György* és mások által feltárt történetét a magyar irodalom

román bibliográfiája adatokkal erősíti meg. Az irodalmi ozmózis gyökerei a kolozsvári püspök *Tordosi Pál* 1560-as években nyomtatott román protestáns énekeskönyvéig nyúlnak vissza, amelyben *Melius Juhász Péter*, *Szegedi Gergely* és *Dávid Ferenc* versei románul dicsérik az Istent. 1648-ban pedig Gyulafehérvárt II. Rákóczi György költségen román Újszövetséget nyomtat- tak. A két népköltészet és kéziratos irodalom feltárt kapcsolatának is tekin- télyes irodalma van. *Csokonai* korai román befogadása és népszerűsége, *Arany János* és *Ion Budai Deleanu*, *Madách* és *Eminescu*, *Ady* és *Goga*, *Sadoveanu* és *Móricz* eszmerokonságának kutatása is izgalmas eredményeket hozott, és vonzó feladat ideák nyelvhatárokon túli kisugárzását, motívumok áradását, átadását-átvételét, tájékozódások irányát kutatni térségünk nemzeti műveltségeiben. Íveken keresztül sorolhatók a példák, amelyek a 19-20. századi román-magyar művelődési kapcsolatok írásos dokumentumainak egyre sűrűsödő sorához vezetnek, s az adatok tömegét összefoglaló rendszerző tudományos könyvészeti kutatásra ösztönöznek.

Az irodalmi-művelődési kapcsolatok számontartásának igénye, az intézményes keret létrehozásának szorgalmazása nem új keletű. A magyar bibliográfiai szakirodalom nagy múltra tekint vissza: *Petrik Géza*, *Szinnyi József*, *Kertbeny Károly*, *Gulyás Pál*, *Kozocsa Sándor* ennek a tudománynak nagy alakjai. Munkásságuk nyomán az irodalomtörténeti kutatás kulcsává vált a bibliográfia. *Qui scit ubi scientia, habenti est proximus* – mondták a régiek; aki tudja, hol a tudomány, maga is közel áll hozzá.

A bibliográfiai munkák számottevő eredménye a művelődési és irodalmi kapcsolatokat tükröző adatok rendszeres számbavétele. A kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálatának is fontos fázisa a könyvészetek elkészítése, a megismerés és megismertetés fejlődési folyamatának tudatosítása, az eredmények és további teendők felmérése, a szükségletek és lehetőségek feltérképezése. Ideális lenne, ha ezek az egymás iránti irodalmi fogékonyságot bemutató bibliográfiák behálózna a világot, hogy számot adhassunk az érintkezések arányairól, a fordítások ciklikus intenzitásáról, a törekvések irányultságáról, az irodalmak közös és egymás közti művészi kérdéseiről, irodalomtörténeti összefüggéseiről.

Román-magyar viszonylatban *Veress Endre* két világháború közti kezdeményezése (*Bibliografia romano – ungara. Romanii in literatura ungara si ungarii in literatura romana. I-III.* Bucuresti, 1931-35.) után *Domokos Sámuel* és *Réthy Andor* vállalkozott a két kultúra egymásra sugárzó erejének történeti mélységét tükröző, az együttélés irodalmi, művelődési hagyományait átfogó könyvészet összeállítására. A Domokos Sámuel könyvéhez írt előszavában *Gáldi László* találóan nevezi a fordításirodalom bibliográfiáit összefoglalásoknak, amelyek egyszersmind kiindulópontok, amelyek egyfelől tükrözik a megtett utat, másfelől további kutatásokra

serkentenek, vezérfonalul kínálkozva összehasonlító tanulmányok és monográfiák sorához. Olyan adattárak ezek, amelyek irodalomtörténeti, népköltészeti, néplélektani, szociológiai és egyéb területeken való kutatásban is hasznos segédeszközzé válhatnak. Köllő Károly is rámutat arra a Réthy-bibliográfia bevezető tanulmányában, hogy ezeknek a könyvészeti műveknek az adatai a kapcsolattörténeti kutatásban biztosítani tudják a befogadás-esztétika módszerének alkalmazását, hiszen a recepciót nem pusztán a mű önmagában hordott értéke, hanem az olvasó igényei, irodalmi hermeneutikai képességei is meghatározzák. Diákjaink számára is izgalmas tanulmány, hogy mi az, amit közösségi élményvilágában megért és értelmez, befogad a magyar olvasó *Arghezi* vagy *Nichita Stanescu* vesszővegeből; hogyan kell tolmácsolnia a fordítónak ahhoz, hogy hasonló intellektuális és érzelmi élményt váltson ki, mint az eredeti mű a román olvasóban.

A műfordítások bibliográfiája kiindulópont annak tanulmányozásában is, miként hatolt be a magyar irodalom egy-egy szegmentuma az erdélyi román értelmiségi gondolatvilágba, vagy hogyan terebélyesedett ki a román Petőfi-kultusz, milyen volt Móricz fogadtatása és hogyan születnek egyre színvonalasabb fordítások, hogyan vállalkoznak egyre rangosabb román költők nemcsak a francia, hanem a magyar irodalom értékeinek tolmácsolására.

A Váczy Leona és Köllő Károly által kiegészített Réthy-hagyaték alapján rég elfeledett fordítások is újra hasznosíthatók, hiszen a műfordítás-köteteken kívül 260 román periodika anyagát dolgozták fel. Kiténik, hogy a legnagyobb érdeklődésnek örvendő francia irodalom mellett a magyar is megkülönböztetett helyen áll. A Réthy-Váczy könyvészetben több mint 900 magyar író tolmácsolott műveinek bibliográfiai adatai találhatóak. A legtöbbet fordított költőnk Ady Endre, aki 1374 tétellel szerepel a lajstromban, Petőfi 1328 tétellel követi, majd az erdélyi Horváth Imre – 526, József Attila – 511, Szemlér Ferenc – 404, Arany János – 276, Sütő András – 231 tétellel következik. A sor végén Pilinszky János egyetlen négysorosának román fordításával. Janus Pannoniusnak egy verse sincs jelen, Balassit nyolc vers képviseli egyetlen fordító sikeresnek nem mondható tolmácsolásában.

Számos izgalmas kérdést vet fel magának a fordításra szánt műnek a kiválasztása az esetlegestől az egyéni ízlésen át a népléleknek leginkább megfelelő döntésig. A könyvészeti adatok alapján felmérhető, hogy egyes korszakokban milyen műfajok befogadására volt fogékonyabb a román olvasó, milyen témák álltak az érdeklődés előterében, hogyan viszonyult az irodalomkritika, irodalomtörténet a fordítás által köztudatba vitt mássághoz. Lehetővé válik a stílusáramlatok behatóbb kontrasztív vizsgálata, a másik nép szellemiségének, műveltségének érzékelése, amely önismeretünket is gazdagítja. Egy Ady-vers szeminárium nyersfordítása és 5-6 megjelent különböző tolmácsolásának összevetése, megbeszélése például az Adyval

gazdagított magyarságunk egy-egy aspektusára ébreszthet rá. Elemezhetjük, persze, az értelmezés lehetőségeit és ugyanakkor az eredeti mű kiszolgáltatottságát is. A bibliográfia tanulmányozása során kitűnik, hogy sok vegyes művészi értékű fordítás látott napvilágot, és szerény képességű laikusok fordítás-zsengei torz képet alakíthatnak ki egy-egy eredeti értékű műről. A valódi értékeket átérző és kifejezni tudó írók olykor kontár nyersfordítások alapján voltak kénytelenek tolmácsolni a magyar verseket. Ha a bibliográfia alapján bepillantunk magukba a műfordításokba, láthatjuk, hogy a gondolati és szövegűség, az eredeti hangulatának és mondani-valójának maradéktalan visszaadása terén nagy pótolnivalók vannak a magyar irodalom román tolmácsolásában. És bár a magyar irodalom mások általi recepciójában a román élen jár, érzékelhetjük, hogy a magyar irodalom befogadása, fordítása és terjesztése elmarad a román irodalom magyar tolmácsolásához viszonyítva, ahol *Bartók Béla*, *Illyés Gyula*, *József Attila*, *Jékely Zoltán*, *Franyó Zoltán*, *Gáldi László*, *Ignác Rózsa*, *Köpeczi Béla*, *Kányádi Sándor* és annyi más jeles alkotó fémjelzi a kapcsolatleremtést.

A két világháború között az erdélyi magyar írók hittek az irodalom, a kultúra politikáját befolyásoló szerepében, és a bibliográfia száraz adatai is azt bizonyítják, hogy a századfordulói kezdeményezések írói feladattá nőttek, és fordításirodalmunk kilombosodott *Áprily Lajos*, *Dsida Jenő*, *Berde Mária*, *Fekete Tivadar*, *Kádár Imre*, majd *Kis Jenő*, *Szemlér Ferenc*, *Lőrinczi László*, *Majtényi Erik* – és szinte mindenik romániai magyar író fordítása révén.

Az utóbbi évtizedekben a romániai magyar írók, műfordítók, szerkesztők, kiadók nemcsak a román irodalom magyarra ültetését vállalták, hanem tudatosan válogatták a magyar irodalom alkotásaiból is azokat, amelyek a mi kultúránkat, szellemiségünket közelítenék a román befogadókhoz. Így vált országosan összehangolt programmá a magyar irodalom román terjesztése a *Biblioteca Kriterion* (Kriterion Könyvtár) sorozat. *Ion Chinezu*, *Avram P. Todor*, *Aur Buteanu*, *Emil Giurgiuca*, *Octavian Goga* nyomdokain járva kialakul a rangos műfordítók törzsgárdája: *Constantin Olariu*, *Dan Culcer*, *Gelu Pateanu*, *Paul Drumaru*, *George Sbarcea*, akikhez a hetvenes évek végén többen csatlakoztak.

Köllő Károly hívja fel a figyelmet a bibliográfia bevezető tanulmányában, hogy a kapcsolattörténet szempontjából az is fölöttébb érdekes és monográfikus feldolgozást érdemelne, hogy milyen a viszonyulásuk a román íróknak, költőknek a magyar művekhez, hogy a kiadó által felkért rangos román alkotók a magyar író románul megjelenő kötetének előszavában hogyan helyezik el a másságot saját szellemi koordinátarendszerükben. Például: *Marin Sorescu* mit emel ki előszavában Ady költészetéből, hogyan közeledik a versekhez, mit tart fontosnak a román befogadó számára.

A Réthy könyvészeti kötete utáni Román Nemzeti Bibliográfiában nyomon követhető a magyar irodalom további román fogadtatása. Megfigyelhető, hogy az utóbbi években megcsappant az irodalmi folyóiratokban, lapokban megjelent műfordítások száma. Míg a romániai magyar irodalmi és közművelődési folyóiratok indulásuktól kezdve programjukba vették a román irodalom rendszeres bemutatását, s eleget is tesznek e vállalásuknak, a bibliográfia tanúsága szerint a magyar irodalom román visszhangja nagyon erőtlén. Kívánatos lenne, hogy folyóirataink törekvése kölcsönössé válhassék, hogy a recepció programja a román irodalmi folyóiratok gyakorlatában is fellelhető legyen. Hiányolható ugyanakkor az a központi törekvés, amely a szomszéd népek irodalmát kölcsönös érintkezésbe hozná. Megjegyzendő, hogy a rangos világirodalmi folyóirat, a *Secolul XX* külön magyar irodalmi számot tervez. Mintegy két éve vajúdik a nemes szándék, hogy a kortárs magyar írók legjelentősebb műveit bemutassák a román olvasónak. Nemcsak román, de magyar nyelven is hiányzik a kortárs magyar irodalom fő vonulatainak népszerűsítő, szövegekkel illusztrált bemutatása. Ismertetése késlekedik tankönyveinkben, érettségi tételeinkben. A romániai, ezen belül a román olvasó alig ismeri a kortárs magyar irodalmat. Egyre csökken a magyarul olvasó románok száma, hiszen a magyar műveltséget is szerzett, és az eredeti szövegek befogadására képes román értelmiség kihalóban van. Így már csak fordítások által tudjuk magunkat megmutatni. Bár piacorientált könyvkiadásunk a könnyen, gyorsan eladható irodalom felé fordult, – az pedig angol és francia nyelvterületekről ömlik be -, és szinte elképzelhetetlen, hogy ne lenne veszteséges Szabó Lőrinc, Nagy László, Pilinszky vagy a magyar reneszánsz költészet román kötete, mégis törekednünk kell a magyar irodalom értékeink megismertetésére. E bibliográfiákra támaszkodva és az irodalomtörténetírás eredményeit számba véve a legjobb, legjellemzőbb szövegek tolmácsolásával kell kiteljesíteni azt a képet, amelyet a korábbi rengeteg jószándék és áldozatkészség kialakított, és ellensúlyozni azt az ábrát, amelyet elvakult ellenségeink mázolnak rólunk. Szükséges lenne megismételni a 60-as évek kísérletét: a magyar irodalom antológiájának akkori négy kötetét az új könyvészeti adatok birtokában, mai szempontok, mai ismeretek, érzelmek és indulatok figyelembe vételével, irodalmunk fejlődési ívét illusztráló és a román olvasó befogadókészségét figyelembe vevő, olvasmányos válogatással kibővítve újra kiadni. Mivel az egymás irodalmát és művelődési eredményeit egészében mutató mű nem született még meg, a magyar irodalom román és a román irodalom magyar bemutatása néhány kísérlet után megrekedt, hasznos lenne legalább a már angolul és franciául megjelent magyar irodalomtörténeti kézikönyvet románul is kiadni.

A Réthy-bibliográfia külön fejezetben tárja elénk a román-magyar kapcsolatokról szóló tanulmányok, tudományos közlemények teljességre

törekvő könyvészetét: a közös múlttól, irodalmi, művészi interferenciákról értekező Ioan Slavici, Emil Isac, Gáldi László, *Kakkai László*, Engel Károly, Köpeczi Béla és mások munkájának adatait. Ennek birtokában pedig az egymás iránti kulturális érdeklődés képét kirajzoló válogatást lehetne mindkét nyelvű olvasónak felmutatni.

Sajnos a kiadói munka értékcserét célzó összehangoltságáról a mai profitúzó időben nemigen beszélhetünk, éppen ezért hárul nagyobb feladat a tanszéki irányítású kutató- és fordítóműhelyekre, hogy legalább az anyagilag több lehetőséget biztosító jövőre készüljünk fel.